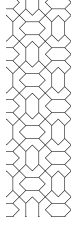

CITATION

Kınağ, Mustafa, "The Action Theory Of George Herbert Mead", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]*, 14, 14 (2018/14) pp. 363-390

GEORGE HERBERT MEAD'İN EYLEM KURAMI

The Action Theory Of George Herbert Mead

Mustafa KINAĞ

Dr.

Ph.D.

mustafatih_06@hotmail.com, [Orcid: 0000-0003-3333-9425](https://orcid.org/0000-0003-3333-9425).

Öz

Bir ya da birkaç canlı organizma tarafından belirli amaçlara yönelik olarak gerçekleştirilen davranışlar olarak tanımlanabilen eylem kavramı, sosyoloji, psikoloji, felsefe vs. disiplinlerde farklı boyutlarının ele alınarak açıklandığı bir konudur. Eylemin kaynağının ne olduğu, nasıl meydana geldiği, bir organizmanın meydana getirdiği bir eylemin etki alanının o organizma ile sınırlı olup olmadığı, eylem bağlamında organizma-çevre, zihin-beden, birey-toplum ilişkisinin nasıl açıklanabileceği sorularına bu çerçevede cevap aranır. Klasik Amerikan pragmatistlerinden George Herbert Mead, zihin-beden, birey-toplum, organizma-doğa ayrımı gibi düalist yaklaşımların oluşturduğu problemlere çözüm bulmak için bütüncül bakış açısının kaçınılmaz olduğunu savunur. O, hem eylemde bulunan bireyin bütünlüğünü hem de bireyin toplumla ve doğa ile olan bütünlüğünü ortaya koyacak bir eylem kuramı önerir. Bu çerçevede Mead, eylemi insan altı canlı varlıklar söz konusu olduğunda dürtü ve tamamlanma olmak üzere iki; insani varlıklar söz konusu olduğunda ise dürtü, algı, düzenleme ve tamamlanma olmak üzere dört aşamayı içerecek şekilde ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, pragmatizm, George Herbert Mead, benlik, eylem.

THE ACTION THEORY OF GEORGE HERBERT MEAD

Abstract

The concept of action which can be defined as behaviors directed to certain purposes by one or several living organisms, is an issue which is discussed and explained in sociology, psychology, philosophy etc. disciplines with its different dimensions. The questions of what is the source of action, how it emerges, whether the scope of an organism's action is limited to that organism, how to explain the relationship between organism and environment, mind and body, human and society are sought answers in this context. George Herbert Mead, one of the classical American pragmatists, argues that the holistic view is indispensable to find a solution to the problems of dualistic approaches such as mind-body, individual-society and organism-nature distinction. He proposes a theory of action that will reveal both the integrity of the individual acting and the integrity of the individual with the society and the nature. In this context, Mead set forth the action for the subhuman existences as including two stages, namely impulse and consummation; and for the human existences as including four stages, namely impulse, perception, manipulation and consummation.

Keywords:History of Philosophy, pragmatism, George Herbert Mead, self, action.

KAYNAKÇA

Kınağ, Mustafa, "George Herbert Mead'in Eylem Kuramı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 14, 14 (2018/14) ss. 363-390. **Makale Geliş T:** 01/10/2018 **Kabul T:** 30/10/2018 Makale Türü: Araştırma Makalesi.

GİRİŞ

Terim anlamda eylem, genel olarak bir ya da birkaç kişi tarafından belirli bir amaca yönelik yapılan bir davranış olarak tanımlanır.¹ Roland Posner, dürtüler tarafından belirlenen ve başlatılan ve bir amaca ulaşmak üzere inşa edilebilen eylemin her daim daha geniş ve süreklilik arz eden bir davranışlar dizisi içerisinde gerçekleştiğini, ancak bir başlangıca ve sona sahip olmakla sınırlı olduğunu ifade eder.² Alex Gillespie'nin de ifadesiyle eylemin kendi hedefine doğru hareket hâlinde olan zamansal bir bütünlük olduğunu, bu zamansal hareket hâlinde uyarılar ve tepkilerin analitik olarak birbirinden ayrılabilen hususlar olduğunu ifade edebiliriz. Ancak kendinde uyarı ya da kendinde tepki diye bir şey söz konusu olmayıp, bunlardan biri diğerini gerektirir ve ikisi eşgüdüm içerisinde gerçekleşir.³

Eylemin gerçekleşmesi için birey öncelikle bir ihtiyaca sahip olmak zorundadır. Bu ihtiyaç bir amacın ya da hedefin kurulmasına neden olacaktır. Organizma bunun için ileriye dönük davranışlar dizisi planlayacaktır. Bu planlama, ötekilerin eylemlerine dikkat etmeyi, yorumlamayı, kendi durumunun ötekiler açısından kontrol edilmesini ve rahatsız edici eğilimler ve eylemin tamamlanmasını engelleyen faktörler karşısında sıklıkla yeniden güdülenmeyi içerir.⁴

Mead, insanın bütünüyle doğa içerisinde ve doğaya bağlı olarak açıklanabileceği bir eylem görüşü ortaya koymuştur. Bu görüş, insanın düşünce alanına dâhil olduğu ölçüde bir metafizik önerisi içerir. Daha açık bir ifadeyle Mead deneyim alanımıza giren bir dünyanın temel niteliklerini keşfetmeyi amaçlar.⁵ O, bu yaklaşım temelinde eylemin neliğine dair görüşünü şu şekilde ifade eder:

¹ Ted Honderich, "Action", *The Oxford Companion to Philosophy*, (New York: Oxford University Press, 2005), 5.

² Roland Posner, "Charles Morris and the Behavioral Foundations of Semiotics", *Classics of Semiotics*, (United States: Springer Publishing, 1987), 27.

³ Alex Gillespie, "G.H. Mead: Theorist of the Social Act" *Journal for the Theory of Social Behaviour*, (Wiley Blackwell Publishing, 35/1, 2005), 8.

⁴ Herbert Blumer, *Symbolic Interactionism Perspective and Method*, (Los Angeles, London: University of California Press, Berkeley, 1986), 64.

⁵ George Herbert Mead, *The Philosophy of the Act*, Ed. Charles W. Morris, (Chicago: The University of Chicago Press, 1938), 636.

Eylem, organizma tarafından ihtiyaç duyulan belirli uyarıların seçilmesiyle yaşamsal sürecin devam etmesini sağlayan bir dürtüdür. Bu dürtüyle organizma kendi çevresini yaratır. Uyarı, dürtünün açığa çıkmasını sağlayan ortamın oluşmasına yol açar. Uyarılar araç, eğilim ise gerçek şeydir. Zihin, ...yaşamın sürdürülmesine ve yeniden inşa edilmesine yardımcı olan uyarıların seçiminden ibarettir.⁶

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı gibi eylem, organizmanın yaşamsal varlığını devam ettirmek için gerekli koşullar tehdit edildiği zaman tezahür eder. Bu tezahür, temelinde fiziksel çevrenin, canlı bireyin ve amaçlılığın bir arada bulunduğu bir sürece işaret eder. Mead başlangıç noktası olarak ne zihni ne de maddeyi esas alır; onun başlangıç noktası bizatihi eylemdir.⁷ Eylem “bilinçli ve amaçlı davranışlar dizisi, refleksler ve bedenin hücre ve sinirlerinin bir uyarıya istem dışı tepki göstermesinin yanı sıra bilinçsiz davranışlar dizisini içerir.”⁸ Bu ayrımın insan bilincinin ve zihinselliğinin oluşmasını sağlayan eylem türü amaçlı ve yönelimsel eylem türüdür. Bu çerçevede insan eylemi “amaçlara ve hedeflere yönelmek, bireyin çevresindeki uyarılara ve koşullara anlamlı tepki vermesi, onun yaşamını belirleyen evrenin durumuna bilinçli bir şekilde uyarlanması durumudur.”⁹

Düşünce tarihinde eylem kavramının derinlemesine incelendiği görülür. Nitekim Charles Morris, modern biyoloji biliminin gelişmesine etki eden hususlardan biri olan eylem kavramının daha önce hak ettiği yeri edinememiş olmasının nedenini organizmanın çevreye tamamen mekanik bir biçimde tepki gösterdiği; eylemin oluşmasında çevrenin organizmaya hiçbir şey borçlu olmadığı anlayışına dayandırır. O, eylemin sadece etki tepki prensibine göre açıklanamayacağını, organizmanın eylem sürecinde aktif olduğu, bunun yanı sıra tepkilere karşı duyarlı olduğu bir durum olarak ele alınması gerektiğini ileri sürer.¹⁰

⁶ George Herbert Mead, *Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*, Ed. Charles W. Morris, (Chicago: University of Chicago Press, 1934), 6.

⁷ Cornelis De Waal, *On Mead*, (Australia, Canada, Mexico vd: Wadsworth Thomson Learning, 2002), 19.

⁸ Ludwig Von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, (San Francisco: Fox&Wilkes Company, 1996), 11.

⁹ Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, 11-12.

¹⁰ Charles W. Morris, “Introduction: The Task of The Philosophy of the Act”, *The Philosophy of the Act*, vii.

Diğer bir ifadeyle bir uyarıcının gerçek fonksiyonunu ortaya çıkaran, uyarıcının uyarıcı olmasını sağlayan şey, organizmayı bir tepkiyi meydana getirebilecek duyarlılık durumuna getirmesidir. Organizmanın eylemlerinin salt etki-tepki prensibi çerçevesinde açıklanamayacağı hususu organizmanın istekleri, öncelikleri, ihtiyaçları, çevresel koşullarla kurduğu ilişkinin biçimi ile ifade edilebilir. Sözelimi açığa maruz kalan bir organizmanın çevresindeki pek çok uyarıcı etken içerisinde açlığını giderebileceği bir nesneyi, hayati tehlikeye maruz kalan bir organizmanın ise kendisini güvende hissetmesine olanak sağlayacak bir nesneyi uyarıcı olarak seçtiği söylenebilir. Organizmanın tepki göstereceği uyarıcıyı seçme durumu onun mekanistik değil, dinamik bir yapıya sahip olduğunun ve organizma eyleminin bu çerçevede değerlendirilmesi gerekliliğinin bir sonucu olarak açıklanabilir.

Mead'in doğa ile organizmanın karşılıklı ilişkisi içerisinde açıkladığı, eylemselliği merkezî bir nitelik olarak yüklediği insan tasviri, günümüzde psikoloji ve sosyoloji bilimlerinde egemen olan pek çok anlayıştan oldukça farklıdır.¹¹ Ona göre içinde doğayı ve canlıyı bulunduran eylem ancak bu iki unsur arasındaki dinamik ilişkilerin fark edilmesiyle anlaşılabilir. Doğayı ve organizmayı ve bu ikisi arasındaki ilişkiler ağını kuşatan eylem, her ikisinin toplamından daha fazla bir anlam ifade eder. Bu anlamı oluşturan unsur ise amaca yönelik olma durumudur. Bu amaç en ilkel anlamda yaşama içgüdüsüdür. Yaşama içgüdüsü bir bütün olarak eylem sürecinin her bir aşamasında kendisini gösteren, ortaya çıkacak ürünü belirleyen hususa işaret eder. Diğer bir ifadeyle yaşama içgüdüsü organizmanın eylemi boyunca, eylemin sonunda gerçekleştirmek istediği bir amaca, ulaşmak istediği bir hedefe yönelik motivasyon ve hareketliliği de beraberinde taşır. Motivasyon ve hareketin her aşaması, bu eylemin içinde olan organizma için eylemin sonucuna ya da tamamlanması durumunda ulaşılacak olan hedeflere de işaret eder. Tüm bunlar, insanın eylemlerinin mekanik bakış açısıyla ele alınamayacağını gösterir. Nitekim Mead bu hususu şöyle ifade eder:

Biz, doğada, hayvanlarda, bitkilerde... vs. 'en azından mekanik olmayan bir bakış açısıyla' onları oluşturan enerji ve güçten daha fazla bir

¹¹ Blumer, *Symbolic Interactionism Perspective and Method*, 62.

şeyi ifade eden amaca yönelik eylemleri görürüz. Bu tür bir amaçlılık herhangi bir zihinden bağımsızdır.¹²

Yukarıdaki ifade Mead'ın Watson'un klasik etki-tepki prensibinin insan eylemini açıklamak için yeterli ve uygun bir teori olmadığı düşüncesi olarak okunabilir. Watson'un klasik etki-tepki prensibinde insanın dışsal uyarılar karşısında pasif bir durumdadır. Uyarılar, uyarıya maruz kalan organizmada bir tür eylemi zorunlu kılar. Bu nedenle de insan bir uyarı karşısında zorunlu olarak bir tür tepki göstermek zorundadır. Oysa Mead'e göre insan eylemleri mekanik değil, çevre ile birlikte ilerleyen ve gelişen organik ve dinamik bir nitelik taşır. Bu nedenle eylemin salt etki-tepki prensibi ile açıklanması, insanın dış dünya karşısında âciz ve pasif bir varlık olarak görmemize neden olur. Daha da önemlisi eylemin sadece uyarılar açısından yorumlanması, eylemin anlamının göz ardı edilmesi sonucunu doğurur.¹³

Bireyin içerisinde bulunduğu çevrede gerçekleştirdiği herhangi bir eylem, nedenleri ve sonuçları itibarıyla sadece bireyi ya da bireyin birinci dereceden çevresini etkilemez. Aksine o, bireyin içinde bulunduğu şartlara ve koşullara etki edebilecek daha geniş zamansal ve mekânsal ölçekte etkilere sahiptir. Eylemin amaca yönelik olması, daha geniş çerçevede değişimi de beraberinde getirir. O hâlde ikinci özellik olarak eylem hem daha girift ve karmaşık hem de daha geniş ölçekte etkilere sahip bir süreci ifade eder.

Mead'in eylem teorisi, mekanik ya da klasik deterministik bakış açısına karşıt bir duruşu ifade eder. Ona göre eylemin bizatihi amaca yönelik oluşu, sonuçlarının bireyin maddi varlığının ötesinde anlamlar meydana getirdiğini ima eder. Bu husus iki şekilde anlaşılabilir: İlkin eylemin amaca yönelik olması, organizmanın edilgen bir durumda düzensiz eylemler gerçekleştirmediğine, aksine organizmanın istekleri, ihtiyaçları vs. doğrultusunda seçici ve aktif bir konumda olduğuna işaret eder. Böylece organizmanın eylemlerinin amaçlı olmasının, onun

¹² George Herbert Mead, *The Individual and the Social Self Unpublished Work of George Herbert Mead*, Ed. David L. Miller, (Chicago-London: The University of Chicago Press, 1982), 108.

¹³ George Herbert Mead, *The Philosophy of the Present*, Ed. Arthur E. Murphy, (London: The Open Court Company Publishers, 1932), 109.

aynı zamanda varlık olma iddiasının da temelini oluşturduğu söylenebilir. İkinci olarak Mead'in eylem kuramı, eylemin klasik psikolojide Watson'un "uyarıcı-tepki" gibi deterministik ve mekanik bir anlayışla değil, daha karmaşık ve determinizmi de aşan daha geniş bir çerçevede ele alınmasını gerekli kılar. Buradan hareketle Mead'e göre eylemin salt eylemi gerçekleştiren organizmayı değil; onun ötesinde daha geniş bir alanı da etkileyen bir süreç olduğunu, bu süreçte sadece organizmanın değil daha geniş bir canlı grubunun etkilendiğini ve değişime maruz kaldığını söyleyebiliriz.

Mead'in eylem teorisinin temelinde "homeostasi" ya da "homeostatik denge" denen biyolojik bir durumun olduğu açıkça görülür. Doğal statik bir durumu ifade eden homeostasi, organizmanın varlığının sürekliliği tehdit edildiğinde, kendi doğal denge durumuna geri dönmesine; bu denge durumuna ulaşmak için harekete geçmesine ve eylemi başlatmasına işaret eder. Yani amaca yönelik eylemde bulunma sadece insanlara mahsus olmayıp tüm canlılara ait bir özellik olarak karşımıza çıkar. Alt düzey canlı formlarında dürtüsel olan eylem durumunun, gelişmiş canlı formlarda daha karmaşık bir hâle büründüğü görülür. Mead, eylem sürecini dürtü ve tamamlanma arasındaki gelişimsel bir çizgi üzerinden açıklar. Eylem, organizmanın doğal dengesinin bozulmasının onu harekete geçiren dürtü ile organizmanın yeniden doğal dengesini bulduğu tamamlanma arasındaki bir sürece işaret eder. Ancak ilkel canlı formlarda var olan bu iki aşamaya (dürtü tamamlanma) ilaveten, gelişmiş canlı formlarda iki ara aşama daha söz konusudur ki bunlar da algı ve düzenlemedir. O hâlde insan eylemi söz konusu olduğunda dört aşamadan bahsedebiliriz. Bunlar; dürtü (stimulation), algı (perception), düzenleme (manipulation) ve tamamlanma (consummation) aşamalarıdır.

EYLEMİN AŞAMALARI

1. Dürtü

Terim anlamda dürtü, organizmayı sıklıkla belirli bir amaç için istemsiz bir şekilde eylemde bulunmaya iten baskı veya itki olarak tanımlanabilir.¹⁴ Psikanalitik yaklaşımda cinsellik ve saldırganlık gibi en temel organizma durumlarıyla sınırlandırılan dürtü, Mead düşüncesinde daha geniş çerçevede yaşamsallık hususunu içerir. Daha açık bir ifadeyle Mead için dürtü, organizmanın yaşamsal faaliyetlerine devam etmeye yönelik bir eylemi başlatmaya iten organizma hareketleridir. Ona göre eylem, ilk aşaması olan dürtüden itibaren sosyal karakterlidir. O bu hususu açıklamak için en yaygın örnek olan “bebeğin acıkması” örneğini verir. Bu örnekte bebek içsel bir süreç olarak açlık dürtüsüne maruz kaldığında, açlığa karşılık gelen dışsal tutumu, diğer organizmaların davranışları tarafından harekete geçirilir. İçsel olan dürtünün dışsal temsili, çocuğun dürtüyü ağlayarak açığa çıkarmasıdır. Dürtünün dışsal tutumu olan ağlama, ebeveyni bu tutuma karşı harekete geçmeye, sadece dikkatlerini bebeğe çekmesine değil, aynı zamanda ağlamaya sesli olarak karşılık vermesine de neden olur. Bu yaklaşım, dürtünün içsel ve dışsal olmak üzere iki boyuta sahip olduğunu gösterir. Organizmanın ani ve hızlı hareketi dürtünün içsel yönüne; ötekinin belirli bir tutumunu harekete geçirmeyi amaçlayan toplumsal bir süreç oluşu ise onun dışsal yönüne işaret eder.¹⁵

Herhangi bir eylemin başlangıç aşaması ile hareket ettirici gücünü oluşturan dürtü, alt düzey canlı formlarında herhangi bir gelişme gösteremez ve ilkel düzeyde kalır. Çünkü Mead'in eylem kuramında dürtülerin değiştirilmesi, dönüştürülmesi, kontrol altına alınması ya da geliştirilmesi ancak gelişmiş canlı formlar için söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle insan belirli bir dürtü durumunda eylemi her zaman aynı şekilde başlatmaz. Bunun nedeni insanın, daha alt formlara nispeten daha gelişmiş bir psiko-fiziksel yapının yanı sıra bir hafıza ve geçmiş algısına sahip olmasıdır. Buna ilaveten çok daha karmaşık bir yapının parçasını teşkil etmesinden dolayı –ki toplumun ya da örgütlü sosyal

¹⁴ Gary R. VandenBos, *APA Dictionary of Psychology*, (Washington DC: American Psychological Association Press, 2007), 471.

¹⁵ Mead, *The Philosophy of the Act*, 199.

davranışların varlığı bizatihi ilkel dürtülerin değiştirilebilir ve geliştirilebilir olmasının bir ürünüdür– insan formuyla ilgili olarak neyin ya da nelerin uyarıcı olabileceği üzerinde etkin olduğu ifade edilebilir.¹⁶

Maurice Natanson, Mead’ın eylemin ilk aşaması olan dürtüyü ikinci aşaması olan algı içerisinde ele aldığı ifade eder. Natanson’a göre bu tutumun altında yatan neden, geçmiş performanslardan oluşan hafıza imgelemlerinin eylemin ilk aşamasını bir tür ön algıya dönüştürmesidir. Daha açık bir ifadeyle dürtü, dolayumsuz bir uyarı olarak görülür ve uyarıya gösterilecek tepki geçmişten gelen hafıza imgelemleriyle eşzamanlı olarak eylemin başlamasını sağlar.¹⁷ Eylemin en başından itibaren sosyal karakterli oluşunun bu şekilde anlaşılabilmesini ifade edebiliriz. Nitekim Mead, hissetme sürecinin bizatihi kendisinin bir aktivite olduğunu ifade eder.¹⁸ Hissetme sadece birtakım zorunlu fizyolojik eylemleri içermez, aynı zamanda uyarının da zorunlu temelini oluşturur. Sözelimi, görme eyleminde gözün kısımlarının belirli hareketleri ve odaklanması, bireyin görsel olarak aktif hâle gelebilmesinde hazırlığın ilk aşamasını teşkil eder. Mead bu hususu, her bir yeni uyarılmanın arkasında, uyarının bu aşamasını yorumlayan ve bu yeni tutumlarla ilgili olarak söz konusu tepkilere eşlik eden geçmiş deneyimlerin imgelemlerini edinen farklı bir tepki tutumunun var olduğunu belirtmek suretiyle açıklar.¹⁹ Organizmanın bu yapısı Mead tarafından “seçici ilgi” olarak ifade edilmiştir.²⁰ Seçici ilgi, bireyin belirli bir nesneye belirli bir zamanda belirli bir mekânda yönelmesiyle ve söz konusu nesnenin bu sınırlılıktan dolayı sadece bir defa organizmanın deneyimine dâhil olabileceğini seslendirir. Birey, mevcut durumunda kendi doğasına karşılık gelecek şekilde pek çok uyarıdan birini seçer.²¹ Dürtü bağlamında bu seçim onun hem dolayumsuz duyularına hem de geçmiş deneyimlerine karşılık gelen bir seçimdir.²²

¹⁶ De Waal, *On Mead*, 21.

¹⁷ Maurice Natanson, *The Social Dynamics of George Herbert Mead*, (Netherlands: Nijhoff Publishers, 1973), 21-22.

¹⁸ Mead, *The Philosophy of the Act*, 3.

¹⁹ Mead, *The Philosophy of the Act*, 4-5.

²⁰ Mead, *The Philosophy of the Act*, 5.

²¹ Natanson, *The Social Dynamics of George Herbert Mead*, 22.

²² Mead, *The Philosophy of the Act*, 7.

Organizmanın seçici ilgi sayesinde pek çok dışsal uyarılardan birine yönelmesi, çevre ile arasında bir takım uyarılama eksikliklerinin oluşmasıyla sonuçlanır. Uyarılama eksikliği, seçilen bir nesneye uygun tepki gösterememe durumunu ifade eder. Bu durumda organizma, nesneye en uygun tepkiyi göstermek üzere geri çekilir. Geri çekilme aynı zamanda nesnenin organizma tarafından yeniden anlamlandırılma sürecine de işaret eder. Mead, organizma ile çevre arasında oluşan bu süreci problematik durum olarak ifade eder.

Problematic durum organizmanın nesneye yönelik uygun bir tepki gösterememesi durumunda nesnenin (organizma tarafından) yeniden inşa edilmesi sürecidir. Problematic durum organizmanın bir amaca yönelik eylemde bulunurken bu amaca ulaşmasını ve dolayısıyla eylemin devam etmesini engelleyen dışsal bir faktörle yüzleşme durumunu yansıtır.²³ Mead'ın eylem kuramında problematic durum, insani canlıları insan altı canlı formlarından ayıran bir hususiyet olarak karşımıza çıkar. Nitekim insan altı veya ilkel canlılarda dürtü ile eylem arasında herhangi bir ara aşama bulunmazken, gelişmiş canlılarda eylemin ilk aşaması olan dürtüyü eylemin son aşaması olan tamamlanmaya (consummation) bağlayan enerjinin doğrudan açığa çıkmamasıyla diğer iki aşama olan algılama (perception) ve düzenleme (manipulation) aşamalarının ortaya çıktığını görürüz. Dolayısıyla problematic durum, ihtiyacın giderilmesi için dürtünün organizmayı harekete geçirmesinden sonra gerçekleşen bir aşamadır ve organizmanın eyleminin tamamlanması sürecinde bu tamamlanmanın ertelenmesi ya da bu imkânın ortadan kalkması durumuna işaret eder.

Problematic bir durumda organizma, homeostatik denge durumun bozulmasının bir neticesi olarak psiko-fiziksel yapısı tarafından eylemde bulunmaya ve bu denge durumunun yeniden edinilmesi için harekete geçmeye itilir. Bu süreç, tepki gösterilecek olan nesnenin belirlenmesi ve ona yönelik en uygun tepkiyi geliştirmek için çevrenin yeniden örgütlenmesi sürecini temsil eder.

Mead, insanları problem çözen varlıklar olarak görür.²⁴ Ancak insan

²³ Mead, *The Philosophy of the Act*, 7.

²⁴ Mitchell Aboulafia, *Philosophy, Social Theory and the Thought of George Herbert Mead*, (New York: The State University of New York Press, 2004), 13.

altı bir canlı formun problem çözme durumu ile insanın problem çözme ve eylemin sürekliliğini sağlama durumu arasında da bir ayrım yapılması gerektiğini, onun insan ve insan altı canlı formlar için farklı eylem aşamaları varsaymasından çıkartabiliriz. Düşünür açısından eylemin tamamlanmasına giden süreçte ortaya çıkan ve eylemin yarım kalmasına neden olan problem, insan söz konusu olduğunda, zihnin gelişmesinin de aynı zamanda en önemli etkenini teşkil eder. İnsanın karşılaştığı ve çözebilme yeteneğine sahip olduğu problem, insan zihninin oluşmasının da temelini oluşturur. Çünkü eylemi engellendiği andan itibaren organizma bu engeli ortadan kaldırmaya yönelik çözüm arayışına girer ve asıl eylemin tamamlanması amacıyla ara ve asıl eylemle bağlantılı bir eylemin başlamasını sağlar. Problematik durumda organizma asıl eylemin engellenmesiyle birlikte geri çekilir ve tepki göstereceği şeyi belirler. Onun maruz kaldığı çoklu uyarılar arasından tepki göstereceği uyarıyı seçmesi ve ona yönelik eylemde bulunması birinci aşamada onun çevresini, ikinci aşamada bu çevreden daha geniş bir alanı farklılaştırır ve örgütler. Bu argümanı daha açık hâle getirecek olursak; organizma tepki vereceği ya da tepki vermek istediği uyarıcıyı, sayısız dışsal uyarıcı arasından kendisi seçer. İnsan altı canlı formları insanların bu gelişiminden ayırt eden şey ise, “hayvanların, farklı rolleri oynayabileceği (farklı rollere sahip olabileceği) daha geniş bir sisteme girinceye kadar bir bütün olarak kendi kendisine nesne olamamasıdır.”²⁵

Uyarının eylemin içinde ama bireyin dışında olmasının, Mead’in temas deneyimi ve uzak deneyim kavramlarıyla bağlantılı olduğunu varsaymak gerekir. Düşününürün, bu kavramları eylem kuramındaki algı ve düzenleme aşamalarında ve zaman bahsinde zikrettiği görülür.

2. Algı (Perception)

Algı (percept/ion) terim anlamında “birey tarafından deneyimlenen uyarıcı nesne ya da olay; fark etme, gözlemlenme ve ayırt etme gibi aktiviteleri içeren duyular aracılığıyla nesnelere, ilişkilerin farkında olma süreci ya da sonucu olarak ifade edilir.”²⁶ Bu aktiviteler organizmanın

²⁵ Aboulafia, *Philosophy, Social Theory and the Thought of George Herbert Mead*, 16.

²⁶ VandenBos, *APA Dictionary of Psychology*, 683.

anlamalı bilgi edinebilmesi için uyarıyı örgütlemesine ve yorumlamasına olanak verdiği sürece işaret eder. Mead, algıyı “yeterince gelişmiş bir organizma ile dışsal uyarılar arasında seçilmiş bir nesne ya da bir çevre arasındaki ilişki” olarak tanımlar.²⁷ Nesnenin algı içerisinde var olması ya da organizmanın nesneyi algılaması, o nesnenin seçilmesi ve o nesne tarafından uyarılmasıyla aynı zaman içerisinde gerçekleşir. Algı süreci, seçilen nesnenin, duyu organlarının, merkezî sinir sisteminin ve motor tepki araçlarının, nesneye yönelik duyuşsal tepkinin olduğu bir deneyim alanına işaret eder.²⁸

Mead, algının bizatihi kendisi ile algının gerçekleştiği koşullar ve algılanan nesne arasında bir ayırımın yapılması gerektiğini belirtir. Bu çerçevede her ne kadar algının koşulları çevresel faktörlerle doğrudan bağlantılı olsa da, bizatihi algının kendisi organizmanın yukarıda ifade edilen deneyim süreçlerini içerir. Bu açıdan koşullar, nesne ve algı birbirine indirgenemeyecek üç ayrı hususu ifade eder.²⁹ Mead'ın eylem kuramında bir nesnenin bir organizmanın çevresinin bir parçasını oluşturması, onun algılanmasıyla başlayan bir sürece, bu süreç ise algılanan nesnenin önce uzak deneyimde, daha sonra yakın deneyimde gerçekleşmesine işaret eder. Dürtü, algı, manipülasyon ve tamamlanma aşamalarının birbirine bağlanarak eylemin bütünlüğünü oluşturma süreci ise bütünüyle Mead'ın “orada var olan dünya” olarak ifade ettiği ontolojik gerçeklik zemininde gerçekleşir. Bu nedenle Mead'ın bu yaklaşımının, “orada var olan dünya” ve “perspektif” kavramlarının eylemin algı çerçevesinde açıklanmasını gerekli kıldığı söylenebilir.

2.1. Orada Var Olan Dünya

Mead'ın, “orada var olan dünya (*the World that is there*)” terimini insanın biliş ve algılama sürecinden bağımsız bir dünyanın var olduğunu belirtmek amacıyla eserlerinde pek çok yerde ifade ettiği açıkça görülür.³⁰ Natanson, bu kavramı garanti edilmiş dünya için gerekli Ba-

²⁷ Mead, *The Philosophy of the Act*, 8.

²⁸ Natanson, *The Social Dynamics of George Herbert Mead*, 22.

²⁹ Mead, *The Philosophy of the Act*, 9-10.

³⁰ David. L. Miller, *George Herbert Mead Self, Language and the World*, (London-Austin: University of Texas Press, 1973), 88.

sit Dünya (*taken for granted World*) kuramı olarak ifade eder. Ona göre de bu basit dünya mantıksal olarak, algısal nesnelerin oluşmaya başladığı problematik dünyadan önce gelir.³¹ Bu dünya kendi başına bilgiyi üretmez, o saf ve basit bir şekilde orada vardır. Mead'in orada var olan dünya kavramından doğanın hammaddesinin nötr olduğu, tekâmülî bir sürece dâhil olduğu, bu tekâmülün teleolojik iddialardan ya da bir değer kaygısından bağımsız doğal süreçler yoluyla gerçekleştiği görülür. Harold N. Lee, Mead'in bu terimini şöyle açıklar:

Orada var olan dünya, bilgiden oluşmaz. Aksine bilgi ondan ve onun içerisinde, yaşamsal süreç boyunca oluşur. Orada var olan dünya bilinçlilikte oluşmaz. Aksine bilinçlilik ona yönelik bir tepkidir. Orada var olan dünya deneyimde oluşmaz, aksine deneyim bu dünyanın içinde, biz yaşarken oluşur. Orada var olan dünya hiçbir şekilde bir şeyden kaynaklanmaz, o oradadır ve vardır.³²

Yukarıdaki ifadeler açıkça göstermektedir ki bireyin bilişinden bağımsız ontolojik –ve nötr– bir gerçekliğe sahip olan orada var olan dünya, bireyin onu algılaması, onu biliş sürecine dâhil etmesi ve onunla etkileşime girmesiyle formülleştirilen, yeni anlamlar kazanan ve bu suretle değişen bir dünyayı temsil eder.³³ Mead'in orada var olan dünyanın biliş, algı ve anlam alanına dâhil etme sürecine bilimsel bir yöntemle yaklaştığı görülür. Nitekim o, orada var olan dünyanın, gözlemlere ve deneyimlere geçerlilik kazandıran alan olduğunu³⁴ bilimsel tekniğin, dünyanın işleyişinin bir önkoşulu olarak onun rasyonel karakterini inşa etmekten ziyade, ilgilendiği bilimsel problemin söz konusu dünyadaki yerini ve bu dünyanın problemin çözümü için bir dayanak hâline getirmekle ilgilendiğini savunur.³⁵ Daha açık bir ifadeyle bir problemin var olması, çözüm yollarının araştırılması, olası çözüm önerilerinin ortaya konması... vs. süreçlerinin bütünü, bu faaliyetlerin kendisine dayandığı, diğer bir ifadeyle kendisi üzerinden problematik durumun

³¹ Natanson, *The Social Dynamics of George Herbert Mead*, 80–81.

³² Harold N. Lee, "Mead's Doctrine of the Past", *Tulane Studies in Philosophy*, XII, 1963, 53.

³³ Miller, *George Herbert Mead Self, Language and the World*, 88.

³⁴ Mead, *The Philosophy of the Act*, 48.

³⁵ Mead, *The Philosophy of the Act*, 30.

oluştugu bir zeminin daha önceden var olmasını gerektirir. Eylemin algı aşaması çerçevesinde ifade edecek olursak, Natanson'un da belirttiği gibi Mead'in Basit Dünya'sı, mantıksal olarak algısal nesnenin deneyimde olduğu problematik dünyadan önce gelir.³⁶ Mead, orada var olan dünyanın, bireyler keşfetmeden önce dahi problemi içerdiğini, bu nedenle orada var olan dünyanın yönelimle birlikte bireylere problemleri ve çözüm yollarını gösterdiğini savunur. Bu çerçevede bireyin amaçsal belirlenimlerinden dolayı gerçek olan orada var olan dünyaya yönelmesi³⁷ nesneye dair problemin formüleştirelerek deneyime dâhil edilmesini temin eder.³⁸ Dolayısıyla Nesnenin algıya dâhil olma süreci, doğada var olan, fakat organizmanın çevresinin bir parçası olarak var olabilmek, organizmanın dünyasını oluşturmak için tikel bireylerle olan ilişkisine bağ/ım/lı olan bütünü kuşatıcı bir çevreye karşılık gelir.³⁹ Aboulafia da benzer şekilde analitik, eleştirel değerlendirmeye dâhil olmayan aktivitelerin bir makuliyete sahip olduğunu ya da olması gerektiğini, çünkü bunların orada var olan dünyada meydana geldiğini ifade eder.⁴⁰

Orada var olan dünya kavramı, Mead'in doğanın verilmiş bir gerçeklik olduğuna dair inancını temsil eder. Bu ontolojik gerçeklik tartışmaya dâhil olmayan, ancak bütün tartışmaların, olasılıkların, çözüm yollarının veya hipotezlerin kendisine dâhil olduğu kuşatıcı bir çerçeveyi seslendirir. Bu yönüyle Mead'in realist olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, organizmayı eyleme iten dürtünün, uyarının, problematik durumun, nesnenin anlam kazanmasını sağlayan algı sürecinin ve diğer eylem aşamalarının bütün bu aşamalardan önce varlığı sorgulanamaz olan orada var olan, dünyayı zorunlu olarak varsayar.⁴¹

Mead'in orada var olan dünya görüşüne benzer bir epistemolojik yaklaşımın James'te de var olduğu görülür. Zihinsel olanın maddi olanı nasıl bilebileceği, diğer bir ifadeyle zihin-beden bütünlüğünün nasıl sağlanacağı sorusunun onu "saf deneyim" kuramını geliştirmeye götür-

³⁶ Natanson, *The Social Dynamics of George Herbert Mead*, 22.

³⁷ Mead, *The Philosophy of the Act*, 348.

³⁸ Mead, *The Philosophy of the Act*, 70.

³⁹ Mead, *The Philosophy of the Act*, 330.

⁴⁰ Aboulafia, *Transcendence on Self-Determination and Cosmopolitanism*, 56.

⁴¹ Mead, *The Philosophy of the Act*, 48.

düğü söylenebilir. Realist yaklaşımın şeylerin gerçeklik olduğu görüşü ile empirizmin gerçekliğin algılardan müteşekkil olduğu varsayımının James'i gerçekliği deneyim dünyası ile açıklamaya götürdüğü ifade edilebilir.⁴²

James, zihin-beden düalitesi sorununun çözümüne yönelik “nötr monist” bir tavır sergiler. Bu tavır onu, maddi ve zihnî olmayan bir varsayım geliştirmeye yönlendirir.⁴³ Türer, James'in nötr kavramını şu şekilde açıklar:

James'in geliştirdiği nötr kavramı, zihnî veya fiziki oluş olarak temel bir maddenin varlığı kavramıydı. Buna göre eğer bir bağlamda ele alınırsa tecrübemiz, zihnî tecrübelerin; diğer bir bağlamda ele alınırsa o, fiziki şeylerin tecrübesidir. Fakat o, bizatihi ne zihnî ne de fiziki bir tecrübedir. O sadece “saf tecrübedir.” Bu yaklaşıma göre bir olay ya da nesne bağlamına göre zihinsel ya da fiziksel tecrübe olarak okunabilir. İster zihnî ister maddi olsun, olaya yüklenen anlam, olayın öznesinin aldığı bağlama bağlıdır.⁴⁴

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı gibi diğer pragmatistler gibi Mead ve James de bireyin nötr olan bir dünyaya bir tür yönelimsellik ve deneyimle bilgi sürecine dâhil olduğu, bilişin bu dünyanın araştırılmasıyla gerçekleşen bir süreç olduğunu varsayar. Türer bu hususu şu şekilde ifade eder:

Pragmatistler bu gayeyi gerçekleştirebilmek için içinde yaşadığımız ve ondan oluştuğumuz doğanın asli özelliklerinin araştırılması gerektiğini söyler. Onlara göre metafizik, doğanın asli özelliklerine dair bir araştırmadır. Bu araştırma varoluşun genel niteliklerini belirlemeyi ve tasviri içerir... Pragmatistlere göre varoluşun genel nitelikleri ancak doğanın ve deneyimin araştırılmasıyla keşfedilebilir. Bunun anlamı, deneyimin ve doğanın ötesinde aşkın bir formun bulunmadığıdır.⁴⁵

Bununla birlikte James ile Mead'de var olan bu realistik tutum,

⁴² Celal Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, (Ankara: Elis Yayınları, 2005), 73.

⁴³ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 71.

⁴⁴ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 72.

⁴⁵ Celal Türer, *Ahlaktan Felsefeye Felsefeden Ahlaka*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 193.

Miller'in ifadesiyle söz konusu dünyanın değiştirilemeyen sabit tek bir yapı olduğunu savunan rasyonalistik ya da deterministik realizmden farklı bir tutumdur. Çünkü Mead, zihnin orada var olan bir gerçeklik olarak verilmiş olduğu, zihnin bu verilmiş gerçeklik karşısında pasif olduğu ve onu öylece kabul etmek zorunda olduğu, dolayısıyla o gerçekliği değiştirmeye muktedir olmadığı şeklindeki görüşe karşıt bir duruş sergiler.⁴⁶ Orada var olan dünyadaki nesnelere, durumlar formunda var olurlar. Bu hallerin örgütlenmesi ve formülleştirilmesi bireyin ona yönelmesi ve onunla bağlantı kurmasıyla çevrenin anlamlı parçaları olurlar. Bu anlamda bütün bir yaşam sürecinin içerisinde gerçekleştiği dünyadaki nesnelere, bireylerin bu nesnelere ile kurduğu ilişki içerisinde her ne ise odur.⁴⁷

Mead'in ontolojik gerçekliğin temeli olarak ortaya koyduğu orada var olan dünyanın iki hususa işaret ettiği söylenebilir. Bunlardan ilki orada var olan dünyaya yönelim yoluyla bireyin algılama sürecine, diğeri ise algılayan bireyin bizatihi kendisine işaret eder. Daha açık bir ifadeyle algılanan ve algılayan unsurlar, tek bir gerçeklik olan orada var olan dünyanın iki ayrı yönünü belirtir. Algılanan yönüyle orada var olan dünya nesneyi ya da nesnelligi verirken, algılayan yönüyle özneyi ya da özneliği verir. Hem algılanan/nesne hem de algılayan/özne unsurlarının orada var olan dünyanın parçaları olması itibarıyla nesneye yönelik bireysel bakış açısının ve bireysel algının iki hususa işaret ettiği söylenebilir: i) Algı, ontolojik gerçekliği olan dünyanın parçası olan bir nesneden kaynaklandığı için ve ii) bireysel algılar aslında toplumsal kökenli olduğu için sübjektif değil, objektiftir. Bireysel algıların objektif olduğu hususu Mead'de bireyi topluma bağ/ım/lı yapan bir hususa değil, onun orada var olan dünyayı bireysel "perspektifyle" algıladığı, ancak bu perspektiflerin öteki ile bağlantısallık ve ötekine aktarılabilirlik karakterleri taşıdığına işaret eder.

2.2. Perspektif

Mead, perspektif kavramını "birey ile olan ilişkisi bağlamında dün-

⁴⁶ Miller, *George Herbert Mead Self, Language and the World*, 88.

⁴⁷ Mead, *The Philosophy of the Act*, 215.

yayı ve dünya ile olan ilişkisi bağlamında bireyi” tanımlamak için kullanmıştır.⁴⁸ Perspektif, organizmanın duyarlılığına ve duyarlılık yoluyla oluşturduğu çevreye atıf yapar. Diğer bir deyişle bireyin kendi perspektifinden tepki gösterdiği çevre onun duyarlı olduğu çevredir. Organizmanın perspektif yoluyla oluşturduğu çevre, perspektif alanının dışında da var olan ve organizmanın algısından bağımsız ontolojik gerçekliği olan dünyadan edinilmiş, ancak onunla özdeş olmayan bir dünyadır. Mead açısından organizmayı kuşatan dünya, organizmanın bu dünya ile etkileşimine dayanır ve bu etkileşim aynı zamanda organizmanın perspektifini oluşturur. Dolayısıyla organizma için var olabilen çevre, perspektif sayesinde belirlediği çevre olarak ifade edilebilir.⁴⁹ Bu nedenle perspektifler objektiftir. Objektifin karşıtı olan sübjektif ise algısal dünyada oluşabilen ve en azından bazı yönleriyle nesnenin gerçekliği belirsiz bir gelecekte bulunduğu zaman, o nesnenin bireyin deneyimine dâhil olması durumunu ifade eder.⁵⁰

Kurt Lüscher, Mead’de gerçekliğin eylem içerisinde inşa edildiği hususuna dikkat çekerek, algıdan önce ve algının ötesinde bir gerçekliğin olmadığını, fakat inşa sürecinin bilgisini edinmek ve süreç üzerine düşünmek mümkün olduğu için gerçekliğin gelişigüzel tanımlanamayacağını ifade eder. Bu standardı sağlayan husus, tikel algıların bütünlüğüyle bağlantılı olarak bir nesne ya da olayın her daim fizyolojik yapıların ve şahsi yaşam öykülerinin oluşmasını sağlayan önceki deneyimlerimize ve bu deneyimlerin dildeki özneler arası açıklamasına referansla tanımlanması olarak ifade edilebilir.⁵¹ Sözgelimi, bir hastane binasına, bir ağaca ya da bir nehre dair yaşamöyküleri farklı olan bireyler açısından bu hastanenin, ağacın ya da nehrin ifade ettiği anlamlar oldukça farklı olabilir. Kimisi için hastane, ilk kez anne ya da baba olmanın getirdiği heyecanın yaşandığı bir mekân olarak deneyimlenirken, bir başkası için aynı hastane doğum esnasında hayatını kaybeden eşini hatırlatabilir. Bir çınar ağacı, altında evlilik teklifinin yapıldığı gü-

⁴⁸ Mead, *The Philosophy of the Act*, 115.

⁴⁹ De Waal, *On Mead*, 27.

⁵⁰ Mead, *The Philosophy of the Act*, s. 114.

⁵¹ Kurt Lüscher, “The Social Reality of Perspectives: On G.H. Mead’s Potential Relevance For The Analysis of Contemporary Societies”, *Symbolic Interaction*, Vol. 13/3, 4.

zel bir hatıra yahut gölgesinde dinlenilebilecek bir hususu gösterirken, bir başkası için aynı ağaç şimşek çakması sonucu hayatını kaybeden bir yakınına hatırlatabilir. İnsani yaşam öykülerinin yanı sıra algı ile gelen perspektiflerin oluşmasında canlıların fizyolojik niteliklerinin farklı oluşu da perspektiflerin farklılaşmasında etkindir. Şöyle ki açık ve ferah bir alanda yeşil çimenlerin olduğu bir görüntü insani bireyler için bir mesire alanını ya da keyifle seyredilesi doğal bir güzelliği gösterirken, bir inek ya da koyun için açlık ihtiyacının giderilebileceği taze gıdaların olduğu bir yer anlamına gelir.⁵²

Ancak yaşam öykülerinde ve fizyolojik yapıda var olan benzerlikler aynı zamanda birden çok perspektifte ortak yanların oluşmasına, dolayısıyla bir perspektifin objektifliğine de işaret eder. Yukarıdaki örnekten hareket edecek olursak, bir inek için beslenme ürünü olarak görülen taze bir çimen ya da çimenlik alan, aynı koşullar altında bütün inekler açısından aynı anlamı ifade eder. Diğer bir ifadeyle aynı nesne, belirli bir sindirim mekanizması olan ve açlık dürtüsüne sahip her canlı için yemek anlamına gelir. Dolayısıyla Mead açısından örneğin trenin içinden dışarıya bakan ve dışarıyı hareketli hâlde gören hiçbir yolcunun perspektifi solipsistik ya da sübjektif değil objektif olarak gerçekleşir. Zira bireysel perspektifler çevre ile o çevredeki bireyler arasındaki bir tür ilişkiyi temsil eder.⁵³

Mead'in perspektif kavramı her daim geçmiş deneyimlerin oluşturduğu bir hususa işaret ettiği ve geçmiş deneyimler sabit değil dinamik, gelişen ve değişen karakterde olduğu için insan perspektifi de her daim dinamik bir yapıdadır. Bu nedenle belirli bir zamanda edinilen perspektif, geçmiş bir perspektiften farklı ve yeni bir durumu temsil eder. Farklı ve yeni olan perspektifler geçmiş perspektifleri zihnin dışına atmaz, aksine onlar deneyimin parçaları olarak zihinde tutulmaya devam edilir. Aboulafia, zihin ile perspektif arasındaki bu ilişkinin bireyin deneyimler kümesindeki geçmiş perspektiflerin her daim gelişme ve ilerleme hâlinde olduğuna, böylece bireyin sınırlı ve yerel olanın dışına çıkmasına olanak sağladığına işaret eder. Böylece bireyin deneyiminde ne ka-

⁵² De Waal, *On Mead*, 28.

⁵³ Mead, *The Philosophy of the Act*, 258.

dar çok perspektif olursa ve bu perspektifler ne kadar çok aktarılabılır olursa, ötekilere yönelik hassasiyet de o kadar fazla olacaktır. Ancak o, Mead'in bu yaklaşımından hareketle ötekine yönelik hassasiyetin ya da duyarlılığın benliğe hapsedilmiş bir şey olduğu sonucunu çıkarmanın doğru olmadığını savunur. Ona göre böyle bir yaklaşım Mead'in benliğin ontogenetik (birey oluş) düşüncesi ile karşıtlık arz eder. Çünkü bir dile sahip çok parçalı toplumlarda benliklerin oluşması her daim için ötekilerin varlığıyla mümkün olmuştur.⁵⁴ E. Doyle McCarthy, Mead'in perspektiflerin gerçekliği görüşünü şu şekilde ifade eder:

Bilen aktif zihinler dünyayı yeniden yapılandırır. Bu yapılar dünyaya yönelik bir ortak tepkiler dizisini ortaya koyduğu ölçüde, dünyanın içerisinde dirler ve bizim ona yönelik bilgimiz oluşmadan önce dünyanın gerçek olmasıyla aynı anlamda gerçektir. Perspektifler şahsi ya da sübjektif değildir. Onlar doğadaki gerçekliklerdir ve organizma ile çevre arasındaki ilişkiden meydana gelirler.⁵⁵

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere bir bireyin perspektifi bu anlamda her ne kadar çevresini oluşturup bu çevre tarafından geliştirilse de, perspektifin kendisi bu çevre ve çevrede bireyi kuşatan nesnelere çok daha fazla bir anlama sahiptir. Birey bir nesneye dokunduğunda, dokunduğu şeyden çok daha fazlasını hissetmesi, gördüğü şeyi salt görmenin ötesinde onunla ilgili görselliği aşan bir imgeleme sahip olması, okuduğu bir cümlede okuduğundan çok daha fazla anlam çıkarması vs. bir perspektifin sadece dış fiziksel nesnelere yakın temas yoluyla deneyimlenmesi sürecinde o nesnelere çok daha fazla anlama geldiğini ve çok daha karmaşık olduğunu seslendirir.

Açıktır ki Mead'in perspektif kuramı, insanların bir uyartılar ya da kendiliğinden oluşan varlıkların olduğu bir çevrede değil, anlamlı nesnelere olduğu bir dünyada yaşadığına işaret eder. Bu dünya, nesnelere eylem içerisinde anlam kazanması, bu anlamların sosyal etkileşim süreci boyunca aktarılması anlamında sosyal bir üründür. Dolayısıyla

⁵⁴ Aboulafia, *Transcendence on Self-Determination And Cosmopolitanism*, 73.

⁵⁵ E. Doyle McCarthy, "Toward a Sociology of the Physical World: George Herbert Mead on Physical Objects", *Critical Assessments*, Ed. Peter Hamilton, Vol. III, (London-New York: Taylor&Francis Publishers, 1992),222.

yukarıdaki örneklerin de işaret ettiği gibi, farklı gruplar farklı dünyaları keşfederler. İnsanların geçmiş perspektifleri arttıkça ve değiştikçe nesnelere anlamları ve bu anlamların oluşturduğu dünya değişir. Bu nedenle toplumsal bir grubun yaşamının tanımlanması ya da anlaşılması, o grubun nesnelere dünyasının tanımlanmasıyla mümkün hâle gelir. Bu tanımlama, nesnelere toplumsal grup üyeleri için sahip olduğu anlamlar açısından yapılmalıdır. Bununla birlikte Mead açısından tanımlamanın sabit olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü insanlar belirli bir zamanda belirli bir nesnenin belirli bir şekilde tanımlanmasına bağlı olmazlar. Nesnelere her daim eylem içerisinde yeniden anlamlar kazanır. Bu husus insanların eylemler ve eylem içerisinde oluşan ürünler üzerinde kontrol edici karakterlerine işaret eder.⁵⁶

Mead'in perspektif görüşlerine dair buraya kadar ifade edilenleri kısaca özetleyecek olursak, dış dünya ile organizmanın dünyasını oluşturan perspektif arasında herhangi bir farktan bahsedildiğinde, diğer bir deyişle objektif bir nesne bir bireyin perspektifine dâhil olduğunda, diğer bir ifadeyle o bireye mahsus olduğu için bir anlamda objektif olanın (orada var olan dünya) sübjektif olanı (perspektif yoluyla edinilen dünya) oluşturduğu durumda gerçekliğin ne olduğu sorusuna vereceğimiz cevabın önem kazanacağı görülür.

2.3. Mead'in Perspektif Realizmi

Realizm kavramı Orta Çağ'da evrensellerin gerçek ve objektif bir varoluşa sahip olduğuna işaret eden düşünceyi modern felsefede ise maddi nesnelere bizim dışımızda ve onları algılamamızdan ya da onları deneyimlememizden bağımsız olarak var olduğu görüşünü ifade etmek için kullanılmıştır. Bu çerçevede realizmin, hiçbir dışsal gerçekliğin onlara dair bilgimizden ya da bilinçliliğimizden bağımsız var olmadığını, bu yüzden de bütün evrenin zihne bağlı olduğunu ya da bir şekilde zihinsel olduğunu savunan idealizm düşüncesine karşı olduğu söylenebilir.⁵⁷

Zikredilen tanım doğrultusunda Mead'in, perspektifler oluşuncaya kadar bireyin zihninden, algısından bağımsız bir dünyanın varlığını

⁵⁶ Blumer, *Symbolic Interactionism, Perspective and Method*, 69.

⁵⁷ R. J. Hirst, "Realism" Maddesi, *The Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Paul Edwards, Vol. 7, (New York-London: Collier-MacMillan Publishing, 1967), 77.

kabul eden realist bir tutum sergilediği ifade edilebilir. Ancak onun bireyden veya birey zihninden bağımsız bir dünyanın varlığını kabul ettiği realizmi, perspektifler kavramıyla birlikte kırılmaya uğrar. Perspektiften sonra dünya artık bireyin onu algılama biçiminden, diğer bir ifadeyle zihninden bağımsız değil, aksine bireyin doğrudan algılamasının neden olduğu ve bu algının biçimlendirdiği, inşa ettiği, anlamlandırdığı bir dünya hâline gelir. O, anlamların kendisinden çıkarılacağı, eylem için gerekli olan problematik durumun ve problemlerin üretileceği, problemsiz ve kendinde, garanti edilmiş, orada var olan dünyayı varsayar. Bu dünya aynı zamanda Mead için anlamın metafiziğini de bulabileceğimiz bir yeri temsil eder. Mead'i radikal realist tutumdan ayıran husus, algılayandan bağımsız bir gerçekliği, algının oluşturduğu perspektif kavramıyla sınırlandırması olmuştur. Lüscher bu durumu şöyle ifade eder:

Bu, açıkça Mead'in epistemolojisini ve onun bilgi ve sosyoloji teorileri arasındaki bağlantısını ortaya koyar. Perspektiflerin objektif olduğu varsayımı bilgi için bir gerekliliktir. Çünkü özne ile dünya arasında kavramsal olarak tanımlanabilir bir ilişki vardır.⁵⁸

McCarthy, Mead'in perspektif teorisinin idealizmin ve realizmin zorluklarından kaçınan bir yaklaşım inşa etmeye yönelik bilinçli bir girişim olduğunu vurgular.⁵⁹ Perspektifler toplamı, bireylerin perspektifiyle oluştuğu için onları içeren, ancak – perspektif statik, durağan, kendinde şeylere değil, bu şeyler arasındaki hareketli, aktif bağlantılara işaret ettiği için – tikel perspektiflerden bağımsız olan bir durum içerir. Dolayısıyla her bir bireyin perspektifinin bir araya gelmesiyle oluşan perspektifler toplamı, bu perspektiflerin içerdiği her bir bireyi, bu bireylerin toplamını da aşan bir niteliğe sahip kılar. Perspektiflerin toplamını aşan bir niteliğe sahip olduğunu söylemek, bir bakıma perspektifler toplamının kendinde bir varlığa sahip olduğu düşüncesini akla getirebilir. Ancak bu düşünce Mead'in tutumuna aykırıdır. Çünkü ona

⁵⁸ Lüscher, "The Social Reality of Perspectives: On G. H. Mead's Potential Relevance For The Analysis of Contemporary Societies", 3.

⁵⁹ McCarthy, "Toward a Sociology of the Physical World: George Herbert Mead on Physical Objects", 222.

göre perspektiflerin kendinde bir varlığa sahip olduğunun kabul edilmesi durumunda ortaya konan mutlaklık ya da “mutlak ego”,⁶⁰ deneyim alanının ve bilimsel yöntemin dışındadır.

Diğer taraftan bireyin deneyim alanının dışında olan bir gerçeklik bir başka bireye (ötekine) aktarılabilirlik (communicable) niteliğine de sahip olamaz. Bu nedenle de Mead'ın perspektif realizminin, doğanın yaratım aşamasında bireyin teorik ve pratik yaşamını devre dışı bırakan mutlak idealizmi reddettiği söylenebilir. Ancak Mead, bu gerçekliğin kendinelik olarak algılanmasının mümkün olması durumunda bile gerçekliğin perspektiflerden bağımsız bir kendinelik değil, bu perspektifleri de içeren bir gerçeklik olduğunu savunacaktır. Nitekim benlik bölümünde de göreceğimiz gibi, Mead açısından aşkınlık durumu, bir tür spekülâtif alandan çok pratik alanda gerçekleşen, pratik tikellerin kendisini aşmasına ve evrenseli oluşturmasına işaret eden bir niteliğe sahiptir.

3. Manipülasyon (Manipulation)

Natanson, Mead'ın *The Philosophy of the Act* eserinde eylemin manipülasyon aşamasını nesnenin birincil ve ikincil nitelikleri açısından açıkladığına işaret eder.⁶¹ Nesnenin birincil ve ikincil nitelikleri ise uzak deneyim ve temas deneyimi çerçevesinde gerçeklik kazanan hususiyetler olarak ifade edilir. Bireyin dolaylımsız bilinci ve bu bilinçte var olan ile dış dünyanın kendinde nesnelere arasında ontolojik bir çatallaşmaya maruz kaldığımızı dikkat çeken Mead,⁶² bu problemi ortadan kaldırmak için eylemin bütünlüğünün yanı sıra, her bir aşaması önceki ve sonraki aşamalara işaret eden nesnenin gerçeklik kazanması sürecini ortaya koyar. Eylemin manipülasyon aşaması açısından daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, algısal nesnelere eylemin bütünlüğü içerisinde anlaşılması, onların uzak deneyimden temas deneyimine doğru olan ilerleyici hareketini kavramak olarak ifade edilebilir. Bu husus, eylem içerisinde

⁶⁰ George Herbert Mead, “The Objective Reality of Perspectives”, *Selected Writings*, Ed. Andrew J. Reck, (Chicago-London, The University of Chicago Press, 1964), 306.

⁶¹ Natanson, *The Social Dynamics of George Herbert Mead*, 25.

⁶² Mead, *The Philosophy of the Act*, 18.

ikincil niteliklerin birincil nitelikler açısından anlaşılacağına işaret eder. Çünkü algıda oluşan uzak nesneye temas deneyimi, manipülasyon aşamasında oluşur ve birincil niteliklerin doğrudan deneyimini ortaya koyar.⁶³ Bu çerçevede eylem, en son aşama olan tamamlanmanın ilk aşamalarla birlikte zımnen var olduğu bir sürece işaret eder. Daha açık bir ifadeyle eylem içerisinde uzak deneyim nesnesi, birey için o nesnenin temas deneyimi yoluyla dokunulacak, el ile kavranılacak bir hususu seslendirir. Bu nedenle birey açısından eylemin algı aşaması, aynı zamanda eylemin tamamlanma aşamasını da örtük bir şekilde içerir. Bu durumda deneyimlenme sürecinde olan nesne zamansal bir süreklilik içerisinde anlaşılır. Nesnelere bir tür geleceklilik durumuna sahiptir ancak bununla birlikte onlar geçmişle birlikte hafızada bulunurlar.⁶⁴

Algıyı engellenmiş/yarım kalmış eylem (*collapsed act*)⁶⁵ olarak ifade eden Mead, ikincil niteliklerin ya da nesnelere subjektif doğasından sorumlu olan şeyin eylemin engellenmesi/yarım kalması olduğunu belirtir.⁶⁶ Zira eylem bir bütün olarak tepki gösterilen dürtüyü, algılanan nesneyi, manipülasyon alanına getirilmesi, el ile kontrol edilmesi ve eylemin tamamlanmasını sağlaması gereken nesneyi içerir. Algı, bir nesnenin organizma açısından oluşmaya başladığı, ancak uzak deneyimin temas deneyimine henüz dönüşmediği bir duruma işaret eder. Diğer bir ifadeyle gerçek nesne ya da nesnenin gerçekliğinin test edilmesi durumu algı aşamasında henüz oluşmuş değildir. Algı, nesnenin ikincil niteliklerinin olduğu aşamayı ifade ederken, manipülasyon aşaması ikincil nitelikleri zaten bir önceki aşamada oluşmuş nesnenin birincil niteliklerinin el ile kontrol edilmek suretiyle test edildiği aşamadır. Bir rengine, kokuya, sese veya lezzete sahip olan bir nesne üç boyutluluk, hacim, ağırlık ve direnç niteliklerine de kavuşmuş olur.⁶⁷ Dolayısıyla gerçek temas deneyimi, fiili manipülasyon aşamasıyla değil, engellenmiş/yarım kalmış eylem olan algı aşamasında imgelemsel manipülasyon aşamasıyla başlar. Ancak Mead, belirli bir zamanda var olduğu söyle-

⁶³ Mead, *The Philosophy of the Act*, 20.

⁶⁴ Mead, *The Philosophy of the Act*, 227.

⁶⁵ Mead, *The Philosophy of the Act*, 128.

⁶⁶ Mead, *The Philosophy of the Act*, 121.

⁶⁷ Mead, *The Philosophy of the Act*, 128.

nebilen görsel bir şeyin içeriğinin, görenin o zamandaki durumu ile tanımlanamayacağını ifade eder. Bu zamansal ayırımında uzak nesne ile deneyimlenen organizmanın birbirine bağlandığı nokta temasın gerçekleştiği alanda bulunur.⁶⁸

Mead, eylemin manipülasyon aşamasına dair bu müzakerenin gerçekliğin üç farklı yönü arasındaki ayrımı keşfetmemizi sağladığını ifade eder. Bunlar;

1. Uzak nesnenin manipülasyon alanındaki hipotetik gerçekliği,
2. Uzak nesnenin reflektif algısal dünyadaki hipotetik gerçekliği ve
3. Uzak nesnenin uzay-zaman dünyasındaki gelecek (olumsal) gerçekliğidir.⁶⁹

Natanson, birinci ayırımın el ile kontrol edilen nesnenin gerçek temas deneyimine işaret ettiğini, ikinci aşamanın uzak nesnenin algılanma süreciyle ilgili olduğunu, üçüncü aşamanın ise henüz oluşmamış olan, organizmayı bekleyen olası bir algıya işaret ettiğini belirtir. Birinci ayırımında örneğin, el ile kavranan, kaldırılan ve kullanılan çekiçle çivinin çakılması söz konusu iken, ikinci ayırımında bireye belirli bir mesafede olan ancak bireyin algısına dâhil olan çekicin el ile tutulacak ve belirli amaçlar için kullanılacak durumda olması söz konusudur. Son aşama ise belirli bir uzaklıkta olan, aslında çekiç olmayan fakat çekiç olarak algılanan bir şeye işaret eder.⁷⁰ Mead, *The Philosophy of the Act* isimli eserinde uzak deneyim ile yakın deneyim arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder:

Deneyimde, analizlerimizin önkoşulu olarak bir dünya ve bir organizmanın var olduğunu kabul ederiz. Uzak (deneyim) alanını içeren eylem başarılı olduğunda ve bu uzak alanın harekete geçirdiği ileriye yönelik tutumlar temas (deneyimi) alanına dâhil edilmek suretiyle gerçekleştirildiğinde, bu dünya algı açısından gerçek bir dünya olur. Yani orada var olan dünyada, problematik durumdan ve refleksiyondan önce, uzak alan içerisinde belirsizlik ve hipotez mevcuttur. Belirsizlik, kendisini farklı olası nesnelere cevap veren alternatif olası tepkilerde gösterir. Hipotez ise nesnenin kesin olmayan karakterinde ortaya çıkar.

⁶⁸ Mead, *The Philosophy of the Act*, 122.

⁶⁹ Mead, *The Philosophy of the Act*, 196.

⁷⁰ Natanson, *The Social Dynamics of George Herbert Mead*, 26.

Organizma yaklaşma ve temasın ortaya çıkışları olarak nesnedeki farklılıkları keşfetmeye hazır durumdadır.⁷¹

Yukarıda belirtilen durum gelecekte meydana gelecek olan bağlantı deneyimine neden olan ya da bu deneyimin koşullarını sağlayan mesafe deneyimlerini, yani bireyin dünyaya dair kendi perspektifini yaratabileceği bir mesafeyi temin eder. Bu perspektifin sürdürülebilir bir varlığa sahip olabilmesi için diğer perspektifler tarafından desteklenmesi ya da onların engelleyici müdahalelerine maruz kalmaması gerekir. Diğer bir deyişle bir perspektif, bağlantı hâlinde olduğu diğer perspektiflerin direncine bağlıdır.

4. Tamamlanma (Consummation)

Algı dünyası, bireyin bir nesneye yaklaşmak ya da geri çekilmek suretiyle tepki gösterdiği uyarının gerçekleştiği dünyayı temsil eder. Bu çerçevede mekânsal algı dünyası, görsel, işitsel, dokunma ya da tatma ile ilgilidir. Uzak nesnenin bir uyarıcı olarak başlattığı eylemin, örneğin açlık hissi olan organizmanın açlığını gidermesi eyleminin bütünüyle tatmin düzeyine ulaşması, eylemin tamamlanmasıyla gerçekleşir. Bununla birlikte uzak nesnenin neden olduğu uyarı, kendi başına fiilî olarak eylemin tamamlanmasına işaret etmez. Fiilî eylemin tamamlanması, sözcelimi yenilebilecek bir şey olduğu algısını oluşturan nesnenin el ile tutularak sindirim sistemini başlatan sürece dâhil edilmesi durumunda söz konusu olur. Eylemin tamamlanma aşaması, aynı zamanda hem görsel algıyı hem de görsel algıyla deneyimlenen nesnenin eylemi tamamlamadaki rolünü içerir.⁷²

Gerek manipülasyon aşamasında gerekse tamamlanma aşamasında organizma açısından nesnelere karakterleri veya sıfatları oluşur. Ancak organizma açısından fiziksel nesnenin oluştuğu, elin dokunsal yüzeyinin nesneyi üç boyutlu olarak ayırt edebilecek duruma ulaştığı manipülasyon aşamasında var olan temas deneyimi nesnenin yüzeysel olarak algılandığı bir sürece işaret eder. Eylemin tamamlanma aşamasında nesnenin deneyimi yüzeysel olandan daha fazlasını seslendirirken insan

⁷¹ Mead, *The Philosophy of the Act*, 213.

⁷² Mead, *The Philosophy of the Act*, 23-25.

altı canlı varlıklarda eylemin manipülasyon aşaması basitçe organizmanın nesneye yaklaşmasını ya da geri çekilmesini içeren adımlarını ifade eder. Ancak eylemin nesnesinin insan tarafından deneyimlenmesi söz konusu olduğunda elin nesneye teması ile gerçekleşen ön sonuç, fiziksel nesnenin bütün bir eylemin dolayımı olarak görüldüğü daha karmaşık bir sürecin başlangıç noktasını oluşturur.⁷³

Eylemin tamamlanma aşamasının önemi, nesnenin bulunduğu uzak alanın zımnen çok daha erken deneyimlenebilmesidir. Mead bu noktada fiziksel nesnenin hipotetik karakteri ile eylemin organizma açısından amaca ulaşması arasında ayrım olduğunu ifade eder. Bilimsel yöntem çerçevesinde gerçekliği oluşturan şey nesnenin organizmanın eylemi açısından ifade ettiği anlam değil, bizatihi kendisidir. Oysa nesnenin eylem sürecinde organizma açısından oluşturduğu anlam, organizma için bir gerçekliğe sahip olmakla beraber bu gerçeklik, eylemin tamamlanmasıyla birlikte test edilen bir sürece işaret eder.⁷⁴

SONUÇ

Genel itibarla bir eylemin canlı bir organizmada nasıl meydana geldiği, organizmanın eylemde bulunmasının hangi saik/ler tarafından belirlendiği hususu, antik dönem ve Orta Çağ'da ruh-beden ilişkisinin nasıl gerçekleştiği, modern dönem ve sonrasında zihin ile beden arasındaki etkileşimin nasıl olduğu şeklinde formüle edilebilir. Platon'dan itibaren ruh ile beden birbirine indirgenemez iki ayrı tözü ifade ettiğini savunan düalist yaklaşım genel itibarla ruhun bedeni hareket ettirdiğini, ruhun güçlerinin insan eylemlerinin beden yoluyla meydana gelmesinde temel olduğunu savunmuşlardır. Ancak düalist yaklaşıma yönelik en temel eleştirilerden birinin, bu yaklaşımın iki töz arasındaki bağlantının nerede ve ne şekilde cereyan ettiğini açıklayamaması olduğu görülür. Diğer yandan monistik yaklaşımlar madde/beden ile açıklanamayan sevgi, korku, acı vs. birtakım eylemleri ya kökenleri itibarıyla açıklayamamakta ya da tamamen maddi/bedensel olana indirgemektedir. Mead zihin ile beden arasındaki çatallaşmayı ortadan kaldırmayı, canlı bireyin

⁷³ Mead, *The Philosophy of the Act*, 24.

⁷⁴ Mead, *The Philosophy of the Act*, 25.

bütünlüğünü sağlamayı amaçladığı eylem kuramında, eylemin aşamalarının zaman içerisinde öncelik sonralık açısından bir düzene sahip olduğunu kabul etmez. Ona göre eylemin ilk aşaması olan dürtü, anlam açısından eylemin diğer bütün aşamalarını kendisinde bulundurur. Bu bütünlüğü bireyin zihninde sağlayan hususu ise amaçlılık olarak ifade eder. Nitekim canlı bireyi eylemde bulunmaya iten hareket ettirici güç, onun eylemin neticesinde tatmin olma ve böylece eylemin tamamlanarak organizmanın homeostatik dengeye geri dönüşüne işaret eder. Mead'in eylem kuramının varlığı ve insan-âlem ilişkisini bir bütün olarak açıklama kaygısını taşıdığı görülür. Bu husus, bir eylemin hem nedeni hem de sonucu itibarıyla bireyin ötesinde etkilere sahip olduğunu, ancak bu etkinin zorunlu bir deterministik karakter taşımadığı görülür. İnsan, eylemleri içeren deneyimi sayesinde eylemin ilk/el aşaması olan dürtü aşamasında dahi eylemlerini her daim yeniden inşa edebilecek bir karakter taşır. Böylece onun aktif, etken ve sorumlu olduğu; her daim yenilenebilen eylemler geliştirebilecek istidada sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Aboulafia, Mitchell. *Philosophy, Social Theory and the Thought of George Herbert Mead*. New York: The State University of New York Press, 2004.
- Aboulafia, Mitchell. *Transcendence on Self-Determination and Cosmopolitanism*. California: Stanford University Press, 2010.
- Blumer, Herbert. *Symbolic Interactionism Perspective and Method*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press, 1986, 1-18.
- De Waal, Cornelis. *On Mead*. Australia, Canada, Mexico vd.: Wadsworth Thomson Learning, 2002.
- Gillespie, Alex. "G.H. Mead: Theorist of the Social Act" *Journal for the Theory of Social Behaviour*. Wiley Blackwell Publishing, 35/1, 2005. 19-39.
- Hirst, R. John. "Realism". *The Encyclopedia of Philosophy*. Ed. Paul Edwards. Vol. 7, New York-London: Collier-MacMillan Publishing, 1967. 77-83.
- Honderich, Ted. "Action". *The Oxford Companion to Philosophy* New York: Oxford University Press, 2005.

- Lee, Harold N. "Mead's Doctrine of the Past". *Tulane Studies in Philosophy* XII, 1963, 52-75.
- Lüscher, Kurt. "The Social Reality of Perspectives: On G. H. Mead's Potential Relevance For The Analysis of Contemporary Societies". *Symbolic Interactionism* Vol. 13, No. 3, 1-18.
- McCarthy, E. Doyle. "Toward a Sociology of the Physical World: George Herbert Mead on Physical Objects". *Critical Assessments* Ed. Peter Hamilton, Vol. III, London&New York, Taylor&Francis Publishers, 1992,215-229.
- Mead, George Herbert. "The Objective Reality of Perspectives". *Selected Writings* Ed.
- Andrew J. Reck, Chicago-London: The University of Chicago Press, 1964. 306-319.
- Mead, George Herbert. *The Individual and the Social Self: Unpublished Work of George Herbert Mead*. Ed. David L. Miller, Chicago&London: The University of Chicago Press, 1982.
- Mead, George Herbert. *The Philosophy of the Present*. Ed. Arthur E. Murphy, London: The Open Court Company Publishers, 1932.
- Mead, George Herbert. *Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*, Ed. Charles W. Morris, Chicago: University of Chicago Press, 1934.
- Mead, George Herbert. *The Philosophy of the Act*. Ed. Charles W. Morris, Chicago: The University of Chicago Press, 1938.
- Miller, David L. *George Herbert Mead Self, Language and the World*. Austin&London: The University of Texas Press, 1973.
- Morris, Charles W. "Introduction: The Task of The Philosophy of the Act". *The Philosophy of the Act*. Chicago: The University of Chicago Press, 1938. vii-lxxiii.
- Natanson, Maurice. *The Social Dynamics of George Herbert Mead*. Netherlands: The Hague Nijhoff Publishers, 1973.
- Posner, Roland. "Charles Morris and the Behavioral Foundations of Semiotics". *Classics of Semiotics* United States: Springer, 1987. 23-57.

Türer, Celal. *Ahlaktan Felsefeye Felsefeden Ahlaka*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

VandenBos, Gary R. *APA Dictionary of Psychology*. Washington DC: American Psychological Association Press, 2007.

Von Mises, Ludwig. *Human Action: A Treatise on Economics*. San Francisco: Fox&Wilkes Company, 1996.